

NÉMETH G. BÉLA :

A MAGYAR SZIMBOLIZMUS KEZDETEINEK KÉRDÉSÉHEZ

(Nyelvi és stílusproblémák.)

Egyes történeti, irodalomtörténeti tények igazsága oly annyira nyilvánvaló, hogy igaz voltuk részletes bizonyítás és elemzés nélkül is általánosan elfogadottá vált és belegyökeresedett a nemzeti köztudatba. A magyar irodalom nyelvi és stílus eszközeinek Ady költészetében végbement megújulása mindenki számára vitathatatlan tény, ám annak tárgyszerű számbavételével, hogy mit is jelentett Ady műve e nyelvi és stílus eszközök fejlődésében, irodalom- és nyelvtörténetünk jobbra adós. S ha még e kérdések vizsgálata és ismerete is hiányzik, mennyivel inkább hiányzik az Adyhoz vezető út föltárása, a magyar szimbolizmus előzményeinek ismerete, az Arany és Ady közti szakasz elemzése költészetünk nyelvi és stílus eszközei fejlődését illetően. A következő dolgozat e korszak egyik jelentékeny vagy tán legjelentékenyebb költői művének, Komjáthy Jenő verseinek vizsgálatával kíván ez előzmények kérdésének tisztázásához hozzájárulni.

1

Az irodalom történetében akárcsak kevésbé járatos olvasónak is hamar feltűnik Komjáthy költészetének egyik különös nyelvi sajátossága: a nyelvújítási elemek kedvelése, halmozása, majdnemhogyan kultusza. A nyelvújítás korára jellemző szóalkotások, összetételek, szóróvidítések, jelzős kapcsolatok, vonzatok, mondatformák, szólamok és fordulatok valószínűs tárházára lel verseiben a kutató. Szinte nincs egyetlen verse, amelyben elő ne fordulna ezek közül az elemek közül jónéhány. Komlós Aladár Komjáthy monográfiájában¹ egy egész csokorra valót gyűjtött össze belőlük: »vérvihar, homormű, dulatag, szívpokol, légután, természetlen, anyagélv, istenég, telj, öntelen, vérvágy, vágyhév, tökélet, dicskép, pompakéj, eszmekéj, tettgyönyör, álomész, pompafény, szellemüdv, rózsalég, csába, dőzs, hótél, mélyrehatlan, hábor, méltány, lobor, életész (-biográfus), szárnyi szellem, haláli vágy, csábék, mazur, tűzi nap, porgyönyör, csilla, támolytalan, szomjmeleg, füstí szárny«. Am ez csak mutató, számuk szótárryira növelhető.

Az olvasóban önkéntelenül merül fel az a kérdés, nem anakronizmus-e ez a XIX. század utolsó évtizedében.

Komjáthy egyetlen kötete, a *Homályból* 1895-ben jelent meg. A Hét ötödik évfolyamába lépett ebben az esztendőben, Ambrus és Ignóus nyelvükben és stílusukban is modern, a Nyugat korszakát előlegező bírálaatokkal és tanulmányaikkal már jó nevet vívtak ki ez

¹ Komlós Aladár: Komjáthy Jenő. MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályközlemények V. 1–4 sz. 447. l.

időre. Bródy Sándor népszerűsége delelője felé tartott, s Ady a Szilágyban megfette már első diákkori kísérleteit. Az új ortológusok által a 70-es, 80-as években támasztott harc már elnyugodott e korszakra, s éppen e harc folyamán a 90-es évekre végképp tisztázódott, hogy irodalmi nyelvünk a nyelvújításnak milyen eszközeit és eredményeit fogadta be, gyökerezett meg. Komjáthy verseinek nyelvújítási elemei azonban mindenesetre csak elenyésző hányadukban tartoznak e polgárjogot, honosságot nyertek közé.

A nyelvújítási elemek újjáéledése azonban nemcsak Komjáthy költészetét jellemzi; a népies nemzeti iskola ellen fellépő ellenzéki irányzat, amelynek költőnk egyik, reprezentánsa, többé-kevésbé osztozik ez elemek kedvelésében, pártfogolásában Komjáthyval. Palágyi Menyhért és Bodnár Zsigmond irodalomelméleti tanulmányaiban, Reviczky és Palágyi Lajos verseiben meg kritikáiban, Rakodczay Pál dramaturgiai dolgozataiban, Koröczi publicisztikai cikkeiben és tárcáiban egyaránt találkozunk velük. A nemzedék nagy költői eszményképe és fegyvertársa, Vajda János pedig élete végéig szívesen felhasználta a nyelvújításnak nemcsak befogadott, de nem egyszer üldözött alkotásait, eszközeit is. A nemzedék tagjai közül többen elméletileg is állást foglaltak a nyelvújítás ellenfeleivel szemben: Vajda az Aradi Hírlapban, Reviczky lapjában intézett gyilkos támadást az új ortológia ellen, Bodnár a Havi Szemlében és a Magyar Szemlében a nyelvtudomány korszerű elveivel főfegyverkezve hadakozik Szarvas Gábor iskolájával; Palágyi Menyhért pedig még 1896-ban is a nemzedék egyik utolsó táborteremtő kísérletének számító lapjában, a Jelenkorban, új nyelvújítási mozgalmat szorgalmaz.

Am e költők és írók műveiben a nyelvújítási elemek mindössze egy szint, egy sajátos árnyalatot jelentenek. Komjáthynál viszont domináns szerepük van. Utolsó korszakának boldog révéletei, tündöklő látomásai a nyelvi eszközök tekintetében gyakran éppen egy-egy ilyen különös, összetett főnévben, melléknévben, vonzatban, vagy szókapcsolatban koncentrálnak. S végül, míg a kortársak általában csupán a rájuk hagyományozott örökséget használták fel, dacolva gyakran az ortológusok rosszallásával, de maguk újabb elemeket már nem hoztak létre, Komjáthy egyre-másra alkotja a maga nyelvi különösségeit, szórövidítéseit, szókapcsolatait s mindenekelőtt összetételeit, amelyek közül nem egy a boldog emlékezetű Bugát Pál Szócsintánának is díszeire válhatnak.

Komjáthy tiszta magyar vidék szülötte; életét, utolsó, szenici éveit kivéve, magyar környezetben töltötte, s bár jegyzetei tanúsága szerint jól tudott németül, angolul, talán franciául is, s jöllehet filozófiai érdeklődése és műveltsége a németet mintegy második nyelv-vé tette, mégis az idegen nyelvek mindig csak közvetítő közegnek maradtak számára; gondolkodása materiális eszközeinek mindig a magyar nyelv számított.

Igen jól ismerte anyanyelvét, tudományosan is foglalkozott vele; cikket írt a Nyelvőrbe,² s jegyzeteiben is fel-feltűnedeznek nyelvi, nyelvtudományi problémák. Nagy összefoglaló tanulmányának, a *Kritikai szempontoknak*³ s a fordításról⁴ írt finom, szellemes kis dolgozatának bizonyossága szerint teljesen tisztában volt azzal, hogy egy mű annál tökéletesebb művészi szempontból, mennél inkább beteljesednek, érvényre jutnak benne a nyelv törvényei. Arany művészi nagyságának egyik legfontosabb ismérvét éppen ebben látta. Jól tudta azt is, hogy az a forrás, amelyből a költészet nyelve mindig újra megújulhat, a népnyelv. Érdeklődése, lelkesedése, tisztelete a reformkor kritikussai, esztétikusai, Kölcsey, Bajza és mindenekelőtt Erdélyi János iránt, s ugyanakkor ellenszenve, kicsinylése, sőt megvetése Gyulaival és iskolájával szemben magyarázhatná ugyan írsaiban a nyelvújítási elemek előretörését, ám idézett tanulmányai szerint tudta azt is, — bár nem szerette túlságosan Aranyt —, hogy a magyar költői nyelv fejlődésének és kifejezőképességének milyen addig el nem ért magaslatát jelenti Arany művészete. Másrészt pedig, amint Komlós Aladár is megjegyzi, éppen tanul-

² Nyelvőr 1878. 58. l.

³ Új Nemzedék 1887 ápr. 11-től hat folytatásban.

⁴ A Petőfi Társaság Lapja 1878. júl. 21.

mányaiban él legkevésbé ezekkel az elemekkel, sőt bátran állíthatjuk, hogy értekező prózájában nemcsak hogy túl nem lép a nyelvújítási elemek használatában nemzedéktársain, hanem nem egynek jóvalmögötte is marad. Prózája ebben a tekintetben alig különbözik a Gyulai nemzedékére következő generáció legjobb stílus értekezőinek prózájától: Arany Lászlótól, Péterfyétől, Asbóth Jánosétól, a maga nemzedékében Palágyi Menyhértétől, Reviczkyétől.

Mindezekből nyilvánvaló egyrészt az, hogy Komjáthy eljárása tudatos és szándékos volt, másrészt az, hogy e verseiben előforduló nyelvújítási elemek használatát illetően közte és a kortárs költők között (Reviczky, Ábrányi Emil, Bartók Lajos stb.) nem csupán ez elemeik mennyiségében, hanem a nekik szánt szerep, föladat, funkció tekintetében is különbség van.

Mi magyarázza tehát Komjáthy eljárását, mi a funkciója ezeknek ez elemeknek? Komlós Aladár megpendíti azt a gondolatot, hogy Komjáthy »talán a megvetett népnemzetitől akarva megkülönböztetni magát, kereste a nyelvújítási modorosságokat«. Csakugyan Komjáthy a Kritikai szempontok tanúsága szerint vallotta éppen úgy, mint nemzedéktársai is, hogy a magyar költészet előtt nagy lehetőségek, távlatok és kötelességek állnak eszmei és művészi szempontból egyaránt és hitte, hogy a népnemzeti irány ideje lejárt. Az új irány létrehozását kívánta és vállalta ő is, s egyik — egyébként gyengébb versei közül való — költeményében büszkén vallja: új hangot ütök meg.

A népnemzeti irány korszaka után a magyar költészet, stílus- és nyelvi eszközeinek fejlődésében a 80-as években bekövetkezett irányváltás, stílusválság, stíluskeresés kaoszában csak azok az elemek, mozzanatok és tendenciák számíthattak a fejlődés hordozóinak, amelyek az Adyban összpontosuló és tetőződő stílusbeli és nyelvi fordulat felé mutattak. Meggyőződésünk, hogy minden fejlődési tendenciának szükségszerűen a magyar szimbolizmus nyelvi, stilisztikai megújulásába kellett torkollnia, párhuzamos, a szimbolizmust kikerülő vagy átugró tendenciák eleve halálraítéltek, meddőek, magtalanok voltak. Mi sem igazolja ezt jobban, mint az a tény, hogy még az Arany-epigonok közül is a valóban költői tehetségek (pl. Vargha Gyula) nem maradhattak teljesen mentesek a szimbolizmus hatásától. A szimbolizmus keresztelmedencéjében mindenkinek meg kellett merítkeznie, aki a modern magyar líra nyelvén kívánt szólni, akármilyen irányban indult is el, kilépvén a medencéből.

Az a kérdés tehát, vajon Komjáthy-nak a nyelvújítás anakronisztikus elemeivel megterhelt és bizonyos mértékig éppen általuk egyénített nyelvhasználata Ady és a szimbolizmus, egyáltalán: a modern költői nyelv felé mutat-e, mutathat-e a szimbolizmus és a modern költői nyelv Ady felé? Igaza van-e Földessy Gyulának⁵ amikor így ír: »bizonyos, hogy abban a magyar költészeti fejlődési folyamatban, mely az 1538-as évi Farkas Andrástól Adyig vezet, eléggé nem hangoztatható jelentősége van a közvetlen elődnek, Komjáthy-nak.«

S nem tévedett-e Horváth János,⁶ amikor úgy vélte, »E filozófiai szimbolizmustól csak egy lépés már a stilisztikainak is mondhatóhoz, a különösebben Ady-féléhez«. Majd pedig mikor tanulmánya végén, Ady előzményeiről szólván, így ír: »A mondottakból azonban kiteszik, hogy voltak annak [— ti. Ady szimbolizmusának —] előzményei a hazai költészetben, s Komjáthy Jenő fejlődéstörténeti jelentősége éppen abban áll, hogy Adyhoz vezet át.« S nem a költő iránt érzett nagy szeretet és sorsa iránti részvét sugallta-e Komlós Aladár⁷ szép tanulmányának megállapítását: »Aligha túlozunk, ha azt állítjuk, hogy utódai közül voltaképp Ady áll hozzá legközelebb.« Majd meg: »Komjáthy így is, kisebb realitásérzéke, bizonyos osztálykorlátai, jóval kisebb művészi ereje ellenére is, inkább Ady, mint Kosztolányi és Babits előfutára.«

Vagy pedig azoknak oldalán áll-e az igazság, akik úgy vélik, hogy Komjáthy költészete egyebek közt éppen ez anakronisztikus nyelvi és stílusbeli sajátosságai miatt nemcsak hogy

⁵ Földessy Gyula: Ady minden titkai 67. l.

⁶ Horváth János. Újabb irodalmunk világnézeti válsága. Irodalomtörténet. 1934.

⁷ Komlós I. m. 459. l.

nem esik bele a magyar költészet nyelvi és stílusesszközeinek a szimbolizmus, a modern magyar költői nyelv felé vezető fejlődésvonalába, hanem egyenesen visszalépés még a népmemzeti irány nyelvi és stílusesszközeihez, nyelvhasználatához képest is.

2

Mint minden kutató, óhajtanám én is, hogy távol tudnám tartani magamat irodalomelméleti és irodalomtörténeti közhelyek megismétlésétől. Ám mégis elkerülhetetlen annak a köztudomású igazságnak legalább szűkszavú felidézése, hogy szimbolikus elemek, szimbólumok használata nem egyenlő a szimbolizmussal. Hasonlóképpen utalnunk kell arra is, hogy amikor a szimbolizmusról mint egy meghatározott történeti korszak jellemző és uralkodó stílusirányáról szólnunk, ezzel mindig az Ady költészetében tetőződő magyar szimbolizmust értjük, hiszen nyilvánvaló, hogy a magyar, a francia, a német vagy egyéb irodalmak szimbolizmusa között számtalan lényegi közös elem ellenére is társadalmi genezisüket és magatartásukat illetően olyan nagy különbségek vannak, hogy egyetlen egységes, az egész világirodalomra kiterjedő irányzatról a tények semmibevétele nélkül nem beszélhetünk.

A szimbolizmus meghatározására az utolsó fél évszázad folyamán számtalan kísérlet történt. Teljesen kielégítő definícióval azonban éppen úgy nem rendelkezünk mindmáig, mint ahogy nem rendelkezünk a romantika, vagy a realizmus esetében sem. Szerénytelen és talán felesleges vállalkozás is volna, ha e kísérletek számát szaporítanánk eggyel (s kétséges: lehet-e egyáltalán irodalmi irányokról mennyiségtani vagy vegytani képletekhez hasonló, lexikonok címszavához kívánkozó meghatározást adni).

A szimbolizmus keletkezését illetően a régebbi irodalomtudományban általánosan elterjedt volt az a felfogás, amely a szimbolizmus megjelenését, mint az emberben minden időben jelen levő⁸, a kultúra fejlődése által »visszaszorított«, lappangó ősi, primitív szemléletmód atavisztikus újraéledését fogta fel, az ún. magas kultúrák visszahatásaként. Ha elfogadjuk is ezt a magyarázatot, még mindig hiányoznék annak az alapvető kérdésnek tisztázása, hogy a társadalom fejlődésének milyen szakaszaiban és milyen módon jönnek létre a szimbolizmust mint visszahatást magukkal hozó ún. magas kultúrák. A szimbolizmus keletkezését illetően elfogadható választ nyilvánvalóan a kérdésnek csak az illető társadalom és irodalom fejlődésére ágyazott vizsgálata adhat.

Az első kérdés tehát, amelyet meg kell vizsgálnunk az, vajon azok a társadalmi és irodalomtörténeti körülmények, amelyek Ady szimbolizmusát szülték és kivirágoztatták, megvoltak-e a hathattak-e Komjáthy költészetének fogamzása, felnövekedése, beérése idején. Másrészt, a költő oldaláról nézve a kérdést, megvoltak-e Komjáthy költői, emberi egyéniségében azok az Adyéval rokon diszpozíciók, amelyek hasonló körülmények között hasonló magatartást eredményeztek. Természetesen, — talán szükségtelen is megjegyezni — senki sem gondolhat sem a két történeti helyzet, sem a két karakter azonosságára, csupán az előzménynek a következményhez, az elődnek az utódhoz való nagyon is kézenfekvő hasonlóságról lehet szó.

A 80-as években megerősödött, s egy félévre Palágyi Menyhért és Varsányi Gyula Új Nemzedékében gyülekezett irodalmi ellenzék megérezte már, hogy a magyar társadalom mélyén új erők születnek, forronganak és készülnek a fennálló társadalmi rend szétrobbanására. Igaz, e titokzatos erők mibenlétéről, természetéről, mozgásáról legtöbbjükben csak homályos képek sejltek, vagy még azok is alig. De az szinte valamennyiükben világossá vált, hogy az a

⁸ É. Ermattinger például megfosztva történeti jellegétől a szimbolizmust, mint olyan mindenkor lehetséges szemléleti módot tekinti, amelyben az *én* és a *világ* összeolvadásának lehetősége adva van. *Das dichterische Kunstwerk. Grundbegriffe der Urteilsbildung in der Literaturgeschichte* Leipzig-Berlin 1921.

kép, amelyet a hivatalos irodalom és annak hordaléka a magyar társadalomról rajzol, hamis hazug, hogy azok a kérdések, amelyeket ez az irodalom tálal és vitat, nem a magyar irodalom igazi nagy kérdései, s az igazságok, amelyeket ez az irodalom hirdet, talmiak, áligazságok. Mindez csak látszat, és a valóság valami egészen más. A valóság e realitásnak hazudott látszat mögött van, s a látszatrealitás csak arra való, hogy megcsalja, félrevezesse az igazi valóság és a valóságos igazság után kutató embert.

A látszatnak és valóságnak e szorongató antagonizmusából kiki a maga módján keresett menekülést. (Nem lehet eléggé hangsúlyozni ezt; irodalomtörténetünk egyik már-már hagyománnyá rögzített tévedése ugyanis az a felfogás, amely ezt az egész nemzedéket túlságosan is homogénnek mutatja, s az egész nemzedék karakterét egyik vagy másik jelesebb alakja, legtöbbször Reviczky arcáról olvassa le.)

Komjáthy olyan utat választott, amely elvezethette, és el is vezette a szimbolizmus egy neméhez, Ady szimbolizmusának kapujába. Költészetének a szenici évek idején egyik vezérmotívuma az a gyűlölet, amelyet a »hazugtestű látszat«, »a szentté emelt undok hazugság« a »természetlen világ«, »a látszatlét«, »árnyékvilág« ellen érez. Riadók, hadbaszólítások, had-, üzenetek követik egymást azok ellen az erők ellen, amelyek e hazug látszat uralmát védik és fenntartják. Ennek a látszatvilágnak szerinte mindenképpen vesznie kell:

Bár kívül élet színe fesse,
Ami belül rossz, veszni fog.
Nem győz, nem győzhet a hazugság,
Hiába máglya, orgyilok.

(Szózat.)

A harcot vállalta, azt is tudta, hogy az élet minden területén meg kell vívni, hiszen »itt minden meg van mételvezve, minden penészes és rohadt«; a harcnak tehát egyetemesnek kell lennie.

A látszat és valóság antagonizmusával egy tőről fakadt a korszak költőinek másik nagy alapkérdése: a részlet és az egész feloldhatatlan ellentmondása. Komjáthy éppen úgy, mint kortársai — vagy erős filozófiai hajlamánál és tettvágyánál fogva még jobban — meg- szenvedti ez ellentmondás művészi, világnézeti, magatartásbeli bénító következményeit. »Oh, hogy fáj e gúnyos összevissza«, panaszolja, s hivatásának, kötelességének tartja, hogy az ember lelkének, külső és belső világának széttöredezett és reménytelen kaosszá kuszálódott részzeit lényegük szerint megismerje s egységessé illessze. »S amit szétboncol a kegyetlen ész, Alkosd egészé fensőbb gondolatban, Magasb egységbe fűzd, mit fölmetélsz« — ösztönzi önmagát nagy programversében, az Újkor szellemében. Türelmetlen és megvető gesztussal löki el azokat — »kaleidoszkop-figurák« »csillámai a tünde percnék« —, akik megelégszenek a részlet- tel: »Eh, mit gyötörtök a részletekkel«, — háborog. Hiszen a cél nem lehet kisebb, mint »belátni a nagy Egészet«. Azoknak a himnuszoknak és ditirambusoknak hőfoka és hangfekvése, amelyeket »gyönyörtől részeg szívvel« a megtalált »bűvös egység« ígézetében zeng, retrospektíve jól mutatják azt a vágyat, amellyel kívánta, s azt a harcot, amellyel kivívta az »örök«, az »ősi« a »szent«, az »új« Egységet. Lényeg és egység költészetének ikermotívumai, amelyek hol egymást váltogatva, hol együtt, de mindig elragadtatott, győzelmes fortisszimóban csendülnek fel kései verseiben.

A hivatalos irodalom a realizmus jegyében állott, de ez a hivatalos realista irodalom és hivatalos, ugyancsak realista vagy romantikával kacérkodó ellenzéke (pi. a Petőfi Társaság költői, az Ábrányiák stb.) nem tudott vagy nem akart számot vetni a társadalmi ellentétektől feszített magyar élet egyelőre csak a mélyben morajló válságával, jöllehet már az uralkodó osztály legfelsőbb rétegéhez tartozó írók, publicisták, mint Justh vagy Asbóth is nyomatékosan figyelmeztetnek a válság jelenlétére. Ez a realizmus szükségképp megrekedt a mindennapi élet apró részleteinél, kicsinyes szépségeinél, nevenincs bajainál; édeskés idillt, teátrális ódat,

kelmei helyzetdalt énekelt, olcsó koldusromantikát, kenetes karitászt, elnyűtt moralizálást kínált; szépségflastrommal vagy fájdalomcsillapító csöppökkel javíthatott.

Komjáthy szánalmasnak, szégyenletesnek tartott minden hazug idilgyártást, gyáva rezignáltságot, amely mindennapi aprócska részletörömökért és szépségekért hajlandó volt feledni a kor élete egészének sivárságát, lemondani a világ küzdelmekkel és veszélyekkel járó újrateremtéséről. Sok más verse, versrészlete mellett talán leghívebben szimbolizmusának egyik érett, kiteljesedett megnyilvánulása, a Kis lelkek c. költeménye tanúskodik erről:

Csöndhajlokunk', békés tanyánk'
Földülja még e lázadó
Ha zsuptetőkbe kap a láng, |
Nem lesz a vészhez fogható.
.....

Oh boldog tengés, enyhe rend,
Nyugalmas, kéjes rothadás!
Vérünk lassan, bizton kereng,
Távozz el tőlünk, Messiás!

A magyar élet mélyén gyülemelő forrongó válság, s a kor felszínén terpeszkedő fojtogatóan kicsinyes álnyugalom ellentétét elsősorban mint az igazság, a tehetség, s főképpen a szépség kutatására és befogadására való képtelenséget élte át. Korát és kora vezető osztályait mindenekelőtt azzal vádoolta, hogy méltatlanok az ember erkölcsi és esztétikai javainak örökségére. Tetteik, sőt pusztá létük meggyalázza azokat. Kéziratos versében, a Monológban, orkánná magasodik tajtékzó haragja »a törpelelkű bársonyos herék«, »a sok bitor vérbíboros pimasz«, »az úri söpredék« ellen s a világ ellen, »hol uralkodik, Elnyomva az örök-szépét magát«.

Komjáthy lázad ez ellen a világ ellen: »itt minden rombolásra lázít és lázadásra ingerel« — hirdette és tudta, hogy kérdéscit nem oldhatja meg más, mint egy új társadalom, amelynek majdani győzelmét szinte önkívületbe ragadott boldog rajongással jövendőlte és üdvözölte:

Hisz, összefogva célt kell érünk!
A jelszavunk: Testvériség!
S a tiszta, ős talajba tesszük
Az új világ alapkövét.

Mert új világ: új hit, új állam,
Új hon, új élet kell nekünk,
Új gyönyörök, új fény, új eszmék,
Mindent újra kell kezdenünk.

(Szózat.)

A lázadás azonban tettet kívánt, s Komjáthy vállalta is e tett követelését föltétel nélkül. Verset írt a Tettvágy-ról. Petőfi Csataalából véve hozzá a mottót. Ez a költeménye tulajdonképpen a Schlauch Lőrinc ellen írott kéziratos versének parafrázisa, amelyben a költő eszméinek, törekvéseinek ellenfeleit nagyon is konkrétan nevükön nevezi. A Tettvágyban azonban az ellenséget illetően a konkrét megjelölések helyébe elvont általános utalások kerültek, ám a két vers ikerfogantatása mégis jól megmutatja, ki és mi ellen, milyen erők ellen lázadt és kívánt tetteket Komjáthy. Magamagát biztatta, sürgette, üzte: »Szenvedő nagy lélek, Cselekedjél végre!« Nem rettent vissza eszméi és vágyai végső következeitől, a forradalmi változás gondolatától sem:

Ne higgy te lassú haladásba,
Filisztereknek hagyd e tant!
Természet örök újhodása,
Miből minden nemes fogant.

A régi rossznak foltozása
Nem nyerhet örök életet.

(Törj össze mindent...)

Komjáthy azonban mindvégig egyedül állott forradalmi elszántságával. Néhány jó barát vette körül mindössze, s ezek is — talán az egy Palágyi Lajost véve ki — valamennyien mögötte maradtak a haladás és a harci elszántság tekintetében. Hogy elindultak-e már a magyar tömegek az új világ meghódítására, nem tudta, nem tudhatta, az ő Tomijába a világnak még a hullámverése is alig ért el. Nemcsak, hogy kapcsolata nem lehetett a néptömegek harcával, de mégcsak tudomást is alig szerezhetett róla. Lázadása a magányos intellektuel lázadása volt, amely szükségképp magára is maradt. Nem csoda, ha diadalénekei himnikus szimfóniáiba a panasz, a magány, a kétség húrja is belerezdül néha :

Belátom milyen dőreség volt
Kivánni, hogy a béna
S ónlábú égi táncba menjen
Vagy zengjen dalt a néma.

(Megnyugvás.)

Igazságának biztos tudata, eszméi győzelmébe vetett föltétlen hite, akaratának kiolthatatlan ereje valójában azonban nem ingott meg soha. Ámde ez a tudat, hit és akarat is, mégcsak magányosabbá tette, mert úgy kellett éreznie, hogy a »nagy emberpusztaságban« egyedül van birtokában a valóságos igazság ismeretének. Küldetésének, próféataságának, sőt messiás voltának élménye áttörhetetlen magányossága megérzésének és igazsága föltétlen hitének ebből a kettős forrásból fakadt.

S ebből a forrásból fakadt arisztokratizmusa és végletes individualizmusa is. »Milliónál több az egy« — vallotta, s szinte vallásos áhitatú himnuszokat írt »a szent Egyéniségről«, küldetése egyik legfontosabb mozzanatát pedig így jelölte meg: »Zászlódat magasra emelem, szent Egyéniség.«

Ugyanakkor azonban olthatatlan vágyakozást érzett, hogy beleolvadjon »a nagy ember családba« s a zseni alapvető kötelességének tartotta, hogy tehetségét az emberiség boldogsága érdekében használja fel, hogy vezére legyen a boldogulását kereső emberiségnek.

A látszat és a valóság antagonizmusa, a részlet és az egész ellentmondása, a mindennapi élet részletszépségeinek és az élet egésze sivárságának ütközése, a felszín álnyugalmának és a társadalom mélye forrongásának ellentéte, a kor világnézetének és az alapvető emberi esztétikai és etikai értékeknek a konfliktusa, a tettvágy és a kényszerű tehetetlenség dilemmája, a forradalmi elhatározottság és a néptömegek harcaitól való izoláltság szembenállása, a szélsőséges individualizmus és a közösség utáni vágy kettőssége: — íme, a legfontosabbak azok a közül a tényezők közül, amelyeket az Ady kutatók Ady szimbolizmusának társadalmi indokaként megneveznek. S ha Ady nem birkózhatott meg költészetében e tényezőkkel a realizmus objektív szemlélete és hagyományos kifejező eszközei segítségével, hogyan sikerülhetett volna ez egy nála hasonlíthatatlanul kisebb tehetségnek, aki ezen felül e szempontokból még sokkal nehezebb helyzetben volt, mint a nagy utód, hiszen — újra hangsúlyoznom kell — mindezek a tényezők Komjáthy korában távolról sem jelentkeztek oly világosan, kiteljesülten, kézzelfoghatóan, mint Ady idejében. Így természetesen hatásuk intenzitása és formája

sem lehetett azonos a két költő művében. Ahhoz azonban elég erősek voltak így is, hogy Komjáthy költészetét a realizmus objektív szemléletmódjából a szubjektivizmusba lendítsék át, s hogy a lezáruló népnemzeti korszak realista kifejezésformáitól új kifejezési lehetőségekhez, a költői szubjektivizmus kifejező formáihoz, a szimbolizmushoz vezessék el.

2

A tárgyias szemléletű, népies-nemzeti iskola realista lírája után Komjáthy az első költő, akinek egész műve, néhány ifjúkori idegen hatást mutató s rá éppen nem jellemző versétől eltekintve, a szubjektivizmus jegyében fogant. Igaz, az öregedő Vajda Jánosnak is mind több költeményében jutott egyre növekvő szerephez a költői szubjektivizmus, mégis a nagy magányos művészete mindvégig ingadozott a tárgyias, és az alanyi szemlélet között, s a szubjektivizmus sohasem vált szemléletének kizárólagos meghatározójává. A Nyugat fiatal lírikusai, akik — Babits szavával élve⁹ — mint koptus a vallását, úgy őrizgették és ápolták Komjáthy kultuszát, nyilvánvalóan a költői szubjektivizmus diadalát ünnepelték benne, hiszen az ő ellenzékiségük egyik legfőbb eleme is ez volt a hivatalosan még mindig »realista« költészettel szemben. Éppen ezért kezdete, elindítója Komjáthy a modern magyar lírának, s ezért irodalomtörténeti babona csupán a Reviczkyvel való ikerítése; Reviczky mindvégig megmaradt az objektív szemlélet alapján, s ezért tulajdonképpen a hagyományos metaforikus költői kifejezésformák határát sem lépte át. Költészetének szimbolikus elemei ellenére sem vált sohasem szimbolistává.¹⁰

A szimbolizmus megszületésének ugyanis — mint ismeretes — egyik legfontosabb alapfeltétele az, hogy a költő társadalma fejlődésének valamely szakaszán, és a fejlődés sajátosságainak indítására teljesen szakítson a világ objektív szemléletmódjával, és ennek helyébe költészetében a feltétlen érvényű szubjektivizmus lépjen. A vers többé már nem a való világ tárgyainak, jelenségeinek, összefüggéseinek a költő lelkében való tükrözését szolgálja, mint az objektív szemléletű realista lírikusnál, hanem azt a feladatot töltik be a való világ tárgyai, jelenségei és összefüggései, hogy a költő lelki tartalmát hordozzák, jelképezzék, helyettesítsék. És ezzel együtt: az e tárgyról, jelenségekről és összefüggésekről »az objektív szemlélet segítségével alkotott«, »a gyakorlat által igazolt« és »tudományosan is ellenőrizhető fogalmak« már nem »a reális valóság lenyomatai«, nem »objektív igazságok« többé, hanem a költő belső világának visszatükrözői.¹¹

Elengedhetetlen feltétel azonban az is a szimbolizmus megszületéséhez, hogy a költő a maga alanyi szemléletének igazságáról, sőt egyedül helyes és elfogadható voltáról, abszolút-ságáról meg legyen győződve.¹² Ennek következtében viszont szükségszerűen elveti a realizmusnak a világról mutatott képét, s számára a tárgyak és jelenségek meg a róluk alkotott fogalmak egy ezek mögött levő, csupán általa ismert vagy sejtett, egyedül csak az ő lelkének kinyilatkozott lényeknek vagy titoknak a szimbólumai. E meggyőződésénél, hiténél fogva szuverén módon, önkényesen bánik a valóság elemeivel, s a róluk alkotott fogalmakkal és köztük, meg a maga kifejezendő lelki tartalmai között, amelyek szerinte a dolgok és jelenségek igazi lényegét, titkát tükrözik, egyenlőséget, azonosságot termet.

⁹ Babits: Az irodalom halottai.

¹⁰ A szimbolizmus lehetősége, néhány vonása természetesen Komjáthy kortársai közül is nem egynél fölvirran. Sőtér István pl. Endrődi szimbolista elemeire hívta föl a figyelmet.

¹¹ Vö. Révai: Ady 1946. 43. 1. és Horváth János: Ady és a legújabb magyar líra 1912. 35. 1.

¹² Marót Károly a szimbolum »jőhiszeműségéről« beszél ezzel kapcsolatban. Huszadik Század 1913. 606. 1.

Eljárása azonban csak a realista, az objektív szemléletű ember számára önkényes, hiszen a szimbolista költő szerint nem viszony áll fenn a kifejező szimbólum és a kifejezendő tartalom között, hanem azonosság.¹³

A szimbolista vers azonban nem csupán azt sugallja, szuggerálja, kényszeríti az olvasóra, hogy a költő hisz ebben az azonosságban, hanem azt is, hogy az olvasó, a hallgató maga is fenntartás nélkül átadja, alávesse magát a költő szemléletének, maga is higgye ezt az azonosságot. Ha ezt a vers nem tudja elérni, értelmetlen, illogikus, zagyva szótömeg csupán.¹⁴

Komjáthy szélsőséges individualizmusa érthetővé teszi, hogy szimbólumainak tárházában talán az önszimbólumok száma a legnagyobb. Legtöbbször messiásnak tekinti magát. Ez az önszimbólum egész pályáján végigkíséri, legteljesebbé ez érett benne, s ezért szimbolizmusa is e köré kristályosodott ki legszebben. Számtalanszor a messiás szinonim fogalmaival azonosítja magát: Istennek, Úrnak, Főbusznak, Kezdetnek és Végnek, Ősúrnak, Megváltónak, Napistennek, a Napisten fiának nevezvén önmagát. Oly erős ez az azonosság tudat, hogy néha tárgyiasul a szemlélet, néha mintegy harmadik színélként kívülről nézi, konstatálja a maga messiás voltát. Például a Kis lelkek c. költeményében:

Nézd, milyen ifjú tart felénk!
Szemében rémes büszke láng,
Baljában a napfáklya ég
Szétszórva millió sugárt.

Jobbjával egy zászlót emel,
Mely, mint szívárvány, hét színű
És csillagkoronát visel
Szép homlokán fönség, derű.

Hogy a harmadik személy ellenére ez a szimbólum is csakugyan őt jelenti, azt kétséget kizáróan bizonyítja az a tény, hogy ugyanazok a motívumok, amelyek itt szerepelnek, más verseiben első személyű szimbólumainak alkotórészei.

Hétszínű lobogóm az égi házat
Belengi újra tisztán és híven

— mondja egyik korai, de már sok szimbolikus elemet tartalmazó versében. (Altató).

Többi önszimbóluma is legtöbbször mutat valamely asszociatív kapcsolatot a próféta-messiás-isten szimbólummal: Álomkirály, átokisten, gúnyapostol, démonok királya, mesék királya, a napnak izzó glóriája, a Nap, a Fény, a Lélek, a Láng, a Fényhozó, a Lucifer ő. De ez önmegneveléseknél is többet mondanak azok a próféta-messiás-isten gesztusok, amelyeknek természetesen csak a szimbolizmus keretében lehet értelmük. Íme, talán a legszébb:

¹³ Vö. Horváth János im. 24. 1. és 35. 1.

¹⁴ Cassirer nagy összefoglaló művében, a *Philosophie der symbolischen Formen*-ban az ószövetségi próféták szimbolizmusáról szólva — s egyebütt is — hangsúlyozza, hogy ez a bizonyosság elengedhetetlen a szimbolizmus hiteléhez: »Es beruht auf der Kraft und der Gewissheit des regilösen Willens, der in den Propheten lebendig ist, eines Willens, der sie über alle Anschauung des Gegebenen, des Daseienden hinweg treibt. Dieses Dasein muss versinken, wenn die neue Welt, die Welt der messianischen Zukunft erstehen soll.« II. köt. 295. I. Aligha kell arra utalni, hogy Cassirer műve, a szellemtörténeti iskola e jellegzetes megnyilatkozása, nagyon is kritikus bánásmódra szorul. Mégis a szimbolizmus kutatói számára mellőzhetetlenül fontos mű.

Ki látott jární pompafényben
A zúgó tengerek fölött?
Közületek ki látta lelkem
Midőn a napba öltözött?
Ki látta lelkem változását
Midőn a lélek elragadt
Ki látott engem tűzszekéren
Mint a prófétát egykoron?

(Csak tartsatok . .)

E versrészlettel valamennyi szimbóluma biblikus eredetű, s az utolsó kivételével mind Krisztussal kapcsolatos.

Mindezek az önmegnevezések, gesztusok, azonosítások nevetséges blaszfémianak, föllengzős, értelmetlen szóvirágoknak számítanak a szimbolizmuson kívül. Az a lélektani folyamat, az a lélektani jelenség, amely a szimbolizmus eszközeinek segítségével megnyilatkozó szubjektívizmusnak a legszélsőségesebb, a tárgyias, realista szemlélet számára legillogikusabb alkotásait is hiteles kifejező eszközzé avatja a költő és közönsége előtt egyaránt: a látomás. A szubjektívizmus, s vele a szimbolizmus — mint már említettem — annak az érzésnek, annak a tudatnak a szülőtte, hogy a világ megfejthetetlen titkokkal és feloldhatatlan ellentmondásokkal van tele. A látomás pszichikai folyamatában azonban a költő a valóság széthulló, széttöredezett, széttörekvő elemeiből illogikus társításokkal, egyéni összekapcsolásokkal szintézist teremt, amelynek hitelét a látomással együtt járó sajátos lelkiállapot biztosítja. A látomás lelki processzusában az ellentmondásoktól részeire hullasztott világ igazi lényegét képviselő szimbólumok egységes rendszerré állanak össze.¹⁵ Ennek következtében az olvasóban, a hallgatóban az egyes szimbólumok is, virtuálisan, egy teljes világképnek, az élet totalitásának benyomását keltik, s ez minden művészi alkotás elengedhetetlen feltétele.¹⁶

Látomás nélkül a kép sohasem válhat szimbólummá, sohasem lépheti át a metafora határát, sohasem nyerhet önálló létet. A szimbolizmus elválaszthatatlan a látomástól. Komjáthy legjellemzőbb lelki sajátja, mint ezt már a közvetlen utódok is megjegyezték¹⁷ a látomásra való készség és képesség. Költészete látomások sorozata, s még elmélkedő jellegű versei is minduntalan látomásba csapnak át. A Gondolatok a halálról c. költeményének elmélkedő sorai közé például egyre-másra vizionárius elemek kerülnek:

Jöttére a dús bíborszín habok
Sápadva keresik az éjlakot:

Az Ó mennyi fény c. versének kezdetben leíró jellegű alkonyati képe pedig egyetlen villanással látomássá lobban:

Arany kezedből, nagy Világló
Kihullt a hadvezéri zászló,
Kilépnek önmagukból, messzejárnak
Rejtelmes árnyak, fekete szárnyak,
De mi követjük, csak mi látjuk,

¹⁵ Cassirer is nyomatékosan hangsúlyozza, hogy az egyes szimbólumoknak csak egy egységes szimbólum-rendszer keretében lehet értelme: »dass die sinnlichen Einzelheiten nicht für sich stehen bleiben, dass sie sich einem Bewusstsein-Ganzen einfügen, und von diesem erst ihren qualitativen Sinn erhalten.« I. m. I. köt. 27. l.

¹⁶ A szimbolizmus szintézisteremtő célját nyomatékosan kiemeli Moreas is híres Figorobeli manifesztumában (1886. szept. 16.)

¹⁷ Pl. Juhász Gyula, Független Magyarország 1910. febr. 13.

Csak mi szeretjük és imádjuk
Az ünneparcút, koszorusat,
A jót, a haldokolva dúsat,
A lélekosztó ragyogó Bált,
Ki homlokunkon hagyta csókját.

Maga Komjáthy is tudta, érezte, hogy a látomás milyen fontos helyet foglal el költészetében. A *látni* ige jelentésváltozása, jelentésbővülése igen szemléltetően tanúsítja ezt: a jól körülhatárolható konkrét jelentésű ige Komjáthy szóhasználatában fölvette az *átlátok*, *megérték* s a megértés következtében *tudok* igék jelentését. Másrészt a folyamatos jelentésű ige befejezetté vált. Ugyanakkor a szó hangulati velejárója meggazdagodott, ünnepivé, szinte mítikussá fokozódott. Művészi szempontból talán két leghibátlanabb verse, a kötetnyitó A Homályból és a kötetzáró Diadalének egyaránt példázza ezt:

Szívembe hordom én a lángot,
Szívembe hordom a napot:
Ó gyújtsatok rokonvilágot!
Én látok, ti is lássatok.

mondja az elsőben;

Oh jertek utánam
Ti fénykeresők,
Már látom az égi,
A büszke tetőket. —

írja a másodikban.

A szimbolizmus látomás nélkül nem állhat meg, ám ez a tétel meg nem fordítható: a látomás nem csupán a szimbolizmus sajátja. Elég talán a romantikusok csodálatos látomásaira utalni. Komjáthy költészetében is találunk a szimbolista látomások mellett Vörösmartyt idéző, nagy romantikus látomásokat is. Szép példa rá a Tél c. költeménye:

Fönt az ormon gondok ülnek,
Rém a rémmel elvegyülnek,
Köztük átok a viszony.
Lent az aljba; vad kacajba
Tör a szélvész; vérbefagyva
Veti vemhét az iszony.

A szimbolista és a romantikus látomás összevetésének és szétválasztásának megkísérlése, bár igen fontos irodalomtörténeti, irodalomelméleti kérdésnek látszik, ennek a dolgozatnak a keretében legalább is merészség lenne, hiszen szinte érintetlen terület ez, de a dolgozat gondolatmenetében zavaró és felesleges is volna. Elég megállapítanunk a mondottak alapján itt azt a pusztá tény, hogy Komjáthyt emberi, költői alkata, egyénisége, lelki sajátjai alkalmassá, képessé tették egy vizionárius-szimbolikus látásmódra.

Együtt voltak tehát Komjáthy költészetének születésénél azok a társadalomtörténeti és irodalomtörténeti körülmények; s jelen azok a lelki, alkati tényezők, amelyek szükségesek voltak a szimbolizmusnak, vagy inkább a szimbolizmus kezdeteinek (▷praesimboliz-

must« mondott volna talán az egykori irodalomtörténész) kialakulásához. Feladatunk most tehát az, hogy áttekintsük, milyen stílus és nyelvi eszközökkel valósult meg a szimbolizmus e kezdeti foka.

A szimbolizmus és a különféle mitológiák, vallások, kultuszok eredetének rokonsága mindenki előtt nyilvánvaló, már-már irodalomtörténeti közhely. Érthető tehát, hogy a szimbolizmus költői szívesen és gyakran vették át a különféle mitológiák, kultuszok szimbólumkincsét. Komjáthy messiástudata, istenülése, egyéniségkultusza s az ezekkel együttjáró magas pátosza csak fokozta ez elemek átvételére való hajlandóságot. Az ateista vagy legjobban esetben Spinoza módjára panteista költő a különféle vallások, kultuszok szimbólumainak egész garmadáját éleszti meg.¹⁸

Szerelmesét és őt magát »a lélekosztó rágyogó Bál« csókolja homlokon, »a főséges, átkos borzalomban, a földnek óriás szíve dobban, mert rátapodott Beliól«. Maga Főbusz, Napisten, Messiás, Megváltó, de Szentlélek is, mikor így szól: »Oh jöjjetek be templomomba, Tűzből, lélekből újjá szüllek én«. Majd ószövetségi szimbólummal nevezi magát »Törvénytáblája én a szellem Hatalmas istenének, Állok, parancsait átálveendő, Horeb hegyén a létnek.« Az ószövetségből merít akkor is, midőn szerelmese fájdalomát így szimbolizálja: »Égő fájdalom csipkebokra A te szomorú beteg szíved«. S ha maga messiás, szerelmese Magdaléna, s anyja a Szűz, az »áldott az asszonyok között«, »a malaszttal teljes«. Egyszer a szenvedő Krisztussal azonosítja magát: »Szívében tör, fején sugár«, máskor a pokolra szállóval: »Leszállok a mélybe, Pokolba leszállok, Leviszem az üdvöt, A pompavilágot«, majd meg a lélektől elragadt, színévaltoztató messiással. Egyszer Jozsué, ki megállítja a percet, máskor Illés, ki tűzszekéren az égbeszáll. A »szent hegy«, »az égi, a büszke tetők« az Olymposzt, »az élet szinbora«, »az álmok égi bora« pedig bizonyára a nektárt idézik. Kultikus szimbólumait elsősorban az Újszövetség szolgáltatta. Komjáthy katolikus volt, s a katolikusok vallási életében az Ószövetségnek — mint ismeretes — jóval kisebb szerep jut, mint a protestáns egyházakéban. Néha azonban egy-egy sorában mégis mintha a zsoltárok hangja rezdülne vissza pl.: »Csak lobogj én lelkem, mélységbe világíts.«

Fogalom- és szókincsében kortársaiéhoz viszonyítva hasonlíthatatlanul nagy szerepet játszik a keresztény-zsidó üdvtörténet terminológiája: Kárhózat, üdvösség, átok, áldás, imádás, imádság, újjászületés, angyal, ördög, s más hasonlók szinte minden lapján előkerülnek. A kultikus fogalom és szókincs felhasználása mellett a vallásos szólalkinccet is gyakran alkalmazza szimbolikus értelemben. »Nem jött el még az én időm«, mondja messiás-magáról, majd ellenségeiről: »Étek, soha el nem étek«.

Az antik mitológia elemeinek kicsi aránya egészen feltűnő. Ennek oka talán egyrészt az, hogy ezek az elemek túlságosan is az általa megvetett latinos-iskolás műveltség dekoratív elemeként éltek még, másrészt az, hogy ezek túlságosan is hozzáérttek a régebbi magyar irodalomhoz, amellyel ő szakítani akart, s amelyet — mint a Kritikai szempontok mutatja — méltánytalanul kevésbé becsült.

Szimbólumainak legnépesebb csoportját a szimbólummá fokozott absztrakciók alkotják. Nagy kezdőbetűs írásmód emeli ki őket legtöbbször. A magyar költészetben Adyn és a fiatal Babitson kívül (az Ady-majmolókat nem számítva) aligha használt valaki is annyi nagy kezdőbetűs absztrakciót, mint Komjáthy. Az Ég, a Nap, az Ember, a Kéj, az Ósorgia, az Ósúr, a Démon, az Est, a Hajnal, az Ész, a Föld, az Élet, a Halál, a Jóság, a Vágy, a Bűn, a Nyár, az Üzenet, az Inger, az Igézet és még számtalan társuk tanúskodik erről. Gyakran a nagybetű elmarad, s csupán az előttük álló határozott névelő, vagy a látomás egésze mutatja szimbólum voltukat.

¹⁸ A mitológia eszközeinek Ady szimbolizmusában elfoglalt fontos helyére Barta János gondolattársításokban oly gazdag tanulmánya, a Khiméra asszony serege figyelmetlen. (Magyar Századok 278. 1.)

Az absztrakciós szimbólumok segítségével a költő a fogalmakat kiemeli a részletekhez táncolt realista szemlélet korlátozottságából, az egészet, a teljességet, az általánosat érzékelteti, a mindennapi valóság helyett a dolgok lényegét jeleníti elénk, amelyet csak ő ismer, s amelyet csak rajta keresztül ismerhetünk meg.

A szimbólummá vált absztrakció a látomás keretében áttelekeshető, önálló létet kap, de egyúttal vagy éppen ezért materializálódik is: szinte saját pszichikai és fizikai törvényekkel rendelkezik, valósággal élővé változik.¹⁹ A realista költőnél a verset sugalló alapgondolat vagy alapérzelem sugározza ki azt az erőt, amely a vers alkotó elemeit kiválasztja, egybegyűjti, egymáshoz kapcsolja és rendezi. A szimbolista vers esetében azonban, mivel a látomásban a gondolat, érzelem, a kifejezendő tartalom azonosult a szimbólummal, át lényegült a szimbólumba, a látomás, s vele a vers asszociációs és rendező központja a szimbólum, és a versbe csak olyan elemek kerülhetnek, amelyek a szóbanforgó szimbólum materiális, -pszichikai jellegének megfelelnek, amelyeket az illető szimbólum asszociálhat, s amelyek így nem törik meg a látomás hitelét. Ezen a ponton ragadhatjuk meg Komjáthy költészetének egyik meghatározó jellemvonását, mégpedig azt, amely a legfőbb különbséget jelenti az ő és Ady szimbolizmusa között. A szimbolista vers leglényegibb tulajdonságának és követelményének a szimbolizmus valamennyi kutatója a szuggesztivitást tartja. Elhatározóan fontos az a követelmény, hogy a költő meg tudja találni azokat a szimbólumokat, az absztrakciók esetében pedig: olyan absztrakciókat fokozzon s úgy fokozza őket szimbólummá, hogy a bennük és az általuk asszociált nyelvi-fogalmi elemekben a vers alkotórészeiben meglegyen a költő szubjektív látomását valóságossá hitelesítő szuggesztivitás.

Komjáthy, miután fölemelkedett az igazi valóság régiójába, elvesztette a mindennapi élet reális világához visszavezető utat. Szimbólummá fokozott absztrakciói rendszeresen ezekből a régiókból valók, olyan általános filozófiai fogalmak (pl. Vágyerő, Bírvány, Tudásvágy, az Ős Eleve stb.), amelyek a művészet képszerű, érzékeltető, konkrét elemekből építő és konkrét elemeken át ható módszerei számára megragadhatatlanok. Továbbá nagyon is elvont, filozofikus jellegűknél fogva nem képesek a valóság elemeiből a költő látomása érzékeltetésére alkalmas elemeket asszociálni. Nem tudnak megfelelni annak a követelménynek, amelyet Goethe Eckermannal való beszélgetéseiben oly tömören, minden művészi ábrázolás elé tűzött: »es muss symbolisch sein, dh. jede Handlung muss an sich bedeutend sein und auf noch wichtigere hinweisen«. Komjáthy szimbólumai jelentős dolgokra utalnak ugyan, bár legtöbbször nagyon is általánosakra, de maguk igen sokszor jelentéktelenek, s ennek következtében — ha szabad itt ezt a kifejezést használnunk — életképtelenségük mindenekelőtt abban a tényben nyilvánul meg, hogy nem bírnak saját belső mozgásuk, törvényük szerint az egész verset betöltő organizmussá növekedni. Szimbólumai ezért igen gyakran csupán néhány vesszőra, strófa terjednek ki, s egy-egy szimbólumnak olyan az egész versen át való keresztülvitele, mint amelyet A Homályból, a Magdaléna, Kis lelkek, A sápadt asszony, a Diadalének című költeményében s még néhány más versében látunk, nem túlságosan gyakran fordul elő. Szimbolizmusának ez a második igen jellegzetes, s az övét az Adyétól határozottan elválasztó vonása. Ady absztrakciós szimbólumai rendszerint a való világból vett, nagy asszociációs képességű, konkrét jelentésű fogalmak, vagy ha elvontak is, jellemük olyan, hogy képszerű ábrázolásra alkalmas szervezet kifejlesztésére képesek. (Pl.

¹⁹ Hogy ez az áttelekeshető a szimbolikus-mitológikus látásmódnak mennyire lényegi vonása, arra egyebek közt Lévy-Brüll — ugyancsak alapos kritikával használható — műve mutat rá. »Für ihn [a primitív, mitológikus szemléletű ember számára] gibt es keinen Stoff und keinen Körper, von dem nicht irgendeine mystische Kraft ausstrahlte, die wir geistig nennen würden. Es gibt aber für ihn andererseits auch keine geistige Wesenheit, die nicht ein vollkommenes dh. konkretes, mit körperlicher Form begabtes Wesen wäre, auch wenn dieser Körper unsichtbar und nicht greifbar, widerstandlos, durchdringbar und ohne Dichte sein sollte.« (Die Seele der Primitiven. Wien 1930. 108. 1.)

Jó Csöndherceg, Sikerasszony, Királylányom szűz Teljesedés, Kisbíróm a Kétség, Keselyem-fiatal Bűn, Lovam fekete Álom, Gondfeleség stb.). S ami fontosabb : mivel Ady mindig az élet sodrásának legerősebb síkjában állt, a valóság olyan elemeit választotta és fokozta szimbólumokká, amelyek magukba bírták koncentrálni a kor minden kérdését, egész szociális és pszichikai jellegét (Magyar Ugar, Eltévedt lovas, Grófi szerű, Paraszt Nyár stb.) s így szimbólumai a legszélesebbkörű és legintenzívebb hatású szuggeszióra számíthatnak.²⁰

Komjáthy azonban egyrészt szinte légmentesen izolálva egymagában állott, másrészt a kérdések, amelyek Ady idejében már szinte kézzelfoghatóan konkréttá értek, Komjáthy korában csak nagyon is általánosan, elvontan jelentkeztek, s bár egyre erősebben éreztették hatásukat, jellemük határozottan még alig volt felismerhető.

Komjáthy költészete vértelenségének, elvontságának, tárgyiatlanságának, amelyet méltán vet szemére az irodalomtörténet, szülőökát minden bizonnyal itt kell keresni.

Ady szimbolizmusának jellegzetes sajátága bizonyos drámai feszültség. Szimbólumai mintegy drámai fejlődésben növekednek előtünk organizmussá. Látomásai — ha szabad úgy mondanunk — szemünk előtt *történnék*. Ezáltal a valósággal részeseivé, résztvevőivé válunk látomásainak. Komjáthy ezzel szemben inkább csak tudósít látomásairól, sokszor csak jelzi azokat az érzéseket, élményeket, amelyeket látomásai váltottak ki belőle. A látomásnak csak egy eleme, részlete villan fel az olvasó, a hallgató előtt, s így a versnek is csak egy-egy részlete, szakasza válik szimbolistává.

A szimbolizmust létrehozó körülmények között igen fontos helyet foglal el, mint már többször is utaltam rá, a látszat és valóság antagonizmusa, a részlet és egész ellentmondása. A szimbólum feladata, mint mondtam, éppen az volt, hogy megérezkítse, valóságossá hitelesítse a szubjektív szemlélet keretében létrejött, s ezt az antagonizmust feloldó új szintézist. A szimbolizmus e funkciója a nyelvi-stilisztikai eszközök szempontjából igen fontos következményekkel járt. Hiszen a nyelv szókinccse által hordozott fogalomkészlet az új egység megteremtésekor szükségszerűen revízió alá került, átrendeződött, a fogalomtársításoknak, képzetkapcsolásoknak elképzelhetetlenül sok új lehetősége született meg. Hiszen a szó hangalakjának, a névnek, a nomennak nem csupán hangulati tartalma, velejárója alakul át, hanem fogalmi tartalma is megváltozik, megváltozhat a szubjektív szemlélet keretében, hiszen ez »az egyén tudatát a döntések megfellebbezhetetlen bírójává teszi«. ²¹

Mindez azt jelenti, hogy a szimbolizmus által létrehozott nyelvtörténeti változások mindenekelőtt a jelentéstan területére tartoznak. Komjáthy költészetének szimbolista elemei bő példatárt szolgáltatnak e jelentéstanai változásokra. Ezek számbavétele előtt azonban két megjegyzést kell előrebocsátanunk : egyrészt, azt, hogy azok a jelentésváltozás-fajták, amelyek itt előfordulnak, már a szimbolizmus előtt is jelen voltak a nyelv történetében, ebben a szakaszban azonban domináns szerephez jutottak, másrészt azt, hogy e jelentésváltozás-fajták révén létrejött fejleményeken ma már nem érezzük a szimbolizmus nyelvhasználatának bélyegét, hiszen a szimbolizmus nyelvi-stilisztikai eredményei természetesen legnagyobb részben a szimbolizmus idejének elmúltá után is megmaradtak, nyelvünk, stilisztikánk szerves részeivé váltak.

Komjáthy szimbolizmusának legjellegzetesebb jelentéstanai újsága az, hogy a szókinccs olyan tagjait kapcsolja össze egy syntagmába, amelyek az objektív, a realista szemlélet alapján nem szerepelhettek együtt, nem kapcsolódhattak egymáshoz. Mivel pedig, mint már említettem, látomásait inkább csak jelzi, mint drámaként élénk jelenti, elsősorban jelzős syntagmáira áll ez.

²⁰ Ady szimbolizmusának a magyar életben és hagyományban való gyökereire Bóka László e téren úttörő tanulmánya mutatott rá. Irodalomtörténeti Közlemények 1954.

²¹ Mintahogy Lukács György mondja Az ész trónfosztása c. művében (493–494 l.), M. Webernek Baudelaire-ra és a szubjektivizmusra vonatkozó megjegyzéseit bírálva.

A természeti tárgyak átjelkesítése, absztrakciós szimbólumként való használata következtében az őket jelentő főnevek elvont tulajdonságokat jelentő mellékneveket kaphattak jelzőül.

»Az égi büszke tetők«, »az álmatag levélke«, »a csapodár ledér árnyak«, »a boldog csillagok«, »a büszke csillagok«, »a kevély hegyek«, »kárhozott szél«, a »néma virágok«, »a csodás szent árnyak«, »az örök tüzek«, »a rokon lángek«, »Szent árnyai a nagy Jövőnek« — íme néhány a példák seregéből. Valamivel kevésbé gyakori az ellenkező eset: a megélesztett absztrakciók jelzője konkrét vagy élőlényekre vonatkozó melléknév: »magas hit«, »bús kudarc«, »kemény remény«, »rózsaszírnú élet«, »láng enyészet«, »vad győzelem«, »céda nyár«, »magas gyönyör«, »ős Eleve«, »ősz Idő« s más hasonlók.

Még fontosabb és jellemzőbb a jelzős syntagmáknak az a csoportja, amelyben a jelző és a jelzett szó, között vagy a halmozott jelzők esetében az egyes jelzők között a realista szemlélet számára egymást kizáró ellentét áll fönt. Pl. »rejtelmes, édes rettegés«, »rajongó, zokogó gyönyör«, »szent részegség«, »rémés, édes pillanat«, »kárhozott, de szép világ«, »üdvözítő pokol«, »az igazság démoni szerelme«, »szent téboly«, »fölséges, átkos borzalom«, »szép, céltalan, bús élet« s még sok más ilyen. Komjáthy szemléletének filozófikus, etikus jellege magyarázza, hogy e paradox, ellentétes jelzős szerkezetek legtöbbször erkölcsi jellegűek.

Igen gyakori eleme szimbolista stilisztikájának az az eljárása is, hogy több nagy hangsúly intenzitású, de különféle tulajdonság fajtát jelentő melléknevet kapcsol össze, sokszor közömbös jelentésű főnevekhez halmozott jelzős szerkezetben: »a régi, bús homályos ösztön«, »az egyetlen drága cél«, »a dús biborszín habok«, »az ünneparcu, koszorus, jó, haldokolva dús, ragyogó Bál«, »a dús, királyi, büszke nő«, »dicső, magasztos égi társ«, »a mélységes, csodás, magas«, »Cherub őrizte szent tilos«.

Gyakran ugyanazon mondatban halmozott mondatrészenként különféle fogalmakat jelölő főneveket sorol föl, azonos jelzővel látva el őket, s ezzel elmossa azok határát, szinte szinoním fogalmakká teszi őket:

Új hon, új élet kell nekünk,
Új gyönyörök, új fény, új eszmék,
Mindent újból kell kezdenünk.

(Szózat.)

Természetesen ezek a jelenségek, amelyek legtöbbször a képzetkomplikációs esetek-
kel vannak több-kevesebb rokonságban, távolról sem korlátozódnak csupán a tulajdonság
jelzős syntagmákra. A következő sorok pl. határozói syntagmában mutatkozó képzet-
komplikációra adnak példát.

És ennyi fénynek hallatára
Kigyúl az ég sötét határa,
A büszke csillagok remegnek
Hírére ennyi szerelemnek.

(Oh mennyi fény! : : :)

Az alábbi példákban pedig a birtokos jelző, illetőleg a tárgyas szó szerkezetben talál-
kozunk hasonló jelenséggel.

Szilaj vágyak betegje
Az üdvök titkos rengetegje
Előttem, im nyitva áll.

(És megtaláltam Őt)

Eleven szót szülni
Testeket gondolni
Élő lelket írni
Lángokat zengeni!

(Ragadj ki én lelkem!)

Balzsamözönben úsznak a völgyek,
Színpazar álmot él a mező,
Magas öröme gyúlnak az ormok
Büszke hitet hajt büszke tető.

(Jelentések)

Az antonim és paradox jelzős kapcsolatoknál külön szólnunk kell azokról, amelyek azt a célt szolgálják, hogy az időhatárokat elmosva a költői látomás, szemlélet igazságát időben is totálissá tegyék. Az *örök*, az *ősi*, az *új* melléknév számtalan esetben fordul elő azonos fogalom jelzőjeként azonos syntagmákban, vagy ugyanabban a versben.

A jelzős szerkezetekkel kapcsolatban kell utalni a szimbolista stílus egyik kedvelt, Komjáthynál is hatásosan alkalmazott eszközére is, amely bizonyos a szimbolizmus és mítosz, mitológia sokban közös lelki háttérében leli eredetét. Szakrális vagy kabalisztikus szóhasználatnak nevezhetnénk ezt az eszközt. A költő néhány szót, amelyet különösen alkalmasnak vél a maga lelki tartalmai, szemlélete, látomásai leglényegesebb jegyeinek hordozására, szinte szakrálissá emel, s ezek minduntalan visszatérnek a vers mindig jellegzetes, lényegi elemeiként. Komjáthynál mindenekelőtt jelzőként alkalmazott melléknevekről van szó: az új, az ősi, a szent, a nagy, az örök, a büszke az isteni jelzők térnek vissza e szakrális szavak közül a leggyakrabban. Az ősi és ős jelzőként, vagy jelzős összetétel első tagjaként, való előfordulása kisebb szótárt tenne ki. Ősúr, Ősorgia, Ősgonosz, ősi átok, ősvak, ősnedű, ősi ígélet, ősi varázs, ősi titok, ősszerelem, ősnap, a lélek ős, örök dala, ős ígés s így tovább. Szerepük nemcsak azért nagy, mert egy sajátos, közös egységes karaktert, kóroritot adnak a költő minden látomásának, hanem azért is, mert a legkülönfélébb fogalmakhoz kapcsolódva, a fogalmak közt rokonságot, társítási lehetőségét sejtetnek, sugallnak, s így hatásosan szolgálják a látomás szubjektív szintézisének hitelét.

Az új szubjektív egység létrejöttének, az igazi valóság megtalálásának fontos következményei mutatkoznak a költő mondathasználatában. Mondathasználatát jól követhető fejlődést mutat, ezt a fejlődést éppen a szubjektivizmus diadalrajutása és a szimbolista jelleg előretörése határozza meg. Költészetének első szakaszában, midőn még egyazon ösvényt járta, mint pályakezdő társai, mondathasználatának sincs semmi különösebb, — legalább is társaitól őt megkülönböztető — sajátosága. Kijelentő, kérdő és felszólító, egyszerű és összetett mondatok aránya általában nála is ugyanaz, mint fiatal kortársainál. Amint azonban a 80-as évek végén, a kilencvenes évek elején teljesen megérik benne a kor hivatalos, objektív szemléletével, realista irodalmával való szakítás és szembefordulás tudata, az arány meg-bomlik és a felszólító, különösen a felkiáltó mondatoké lesz az elsőség. Érthető ez, hiszen versei csupa dacos szembeszegülések, harci kiáltások, kihívások, hadüzenetek. Magát, a remélt vagy óhajtott társakat, az erkölcsi erőket serkenti küzdelemre, hívja hadba. Az egyszerű és összetett mondatok egyensúlya még fönnáll, de az összetett mondatok közül a kauzális és kondicionális mondatokat tartalmazó fajták kerülnek előtérbe. Egyre szaporodnak ugyan a kezdettől meglevő szimbolista elemek, bár a versek alaphangja gyakran még inkább reflexív. Utolsó éveiben azonban, midőn a szubjektív szemlélet teljesen úrrá lett rajta, látásmódja egyre inkább vízionáriussá vált, s világnézete helyes és győzelmes voltába vetett hite törhetetlenné erősödött, a mellérendelés visszaszorítja az alárendelést, a mellérendelő mondatok közül pedig a kapcsolatosak válnak uralkodóvá, és mindnagyobb szerephez jut-

nak az egyszerű mondatok. A felszólítómondatok helyét kijelentők veszik át, a felkiáltójel előfordulása pedig egyre gyébrebb lesz.²² A próféta, a messiás nem bizonygat, nem érvel, nem vitázik, hanem kijelent, kinyilatkoztat.

Igen tanulságos ebből a szempontból két versének, a Riadónak és a Diadaléneknek összevetése. Az elsőt 1891 márciusában írta, a másodikat feltehetően 95-ben, a kötet összeállítására előtt közvetlenül. Mindkettő bátran tekinthető költészete megfelelő szakasza reprezentatív versének is, s a Diadalének egyúttal a címadó nagy vers, a Homályból mellett, bizonyosan Komjáthy egyik leghibátlanabb verse is. A két költemény testvérnek, párversnek is vehető, az ihlető élményt mind a kettőhöz ugyanaz a gondolat, illetve látomás adta. Versformájuk, hangütésük azonos, közös sorok, sőt közös strófák találhatók bennük. A Riadó alaphangja azonban deklaratív, a Diadaléneké konstatáló, kijelentő jellegű. A Riadó felszólító mondatainak száma 14, a Diadaléneké 1. Az elsőben 9, a másodikban 1 felkiáltó mondat fordul elő. A Riadó cselekvést jelentő igei állítmányai jelen idejű igék, a Diadalénekéi nagyrészt múltidejűek. S míg az első versben a jelen idejű igék, instans, a másodikban imperfektum, sőt perfektum jellemzőek. A Riadó is, a Diadalének is kapcsolatos mellérendelő és egyszerű mondatok sorozata, ám a Riadóban tíz esetben található a grammatikailag kapcsolatos mondatok között rejtett kauzális viszony, míg a Diadalénekben csupán egyszer. S mindezekhez fűzzük hozzá kiegészítésül és talán magyarázatként is, hogy a Diadalének egyetlen tündöklő, főnséges szimbólumsor, amelynek minden tagja belekapcsolódik az első versszakban kifejezett élmény asszociációs láncába, alárendeli magát annak. Nem annyira továbbfejlesztése annak, mint inkább variáló kiteljesítése. Nem bontja meg szorosabb értelemben vett gondolati elem mindvégig a vers szimbolista egységét: az utolsó versszak nagy vates, próféta, gesztusa, megint csak csupa szimbolikus eszközzel kifejezve, felejthetetlenné teszi ezt a verset. Ezzel szemben a Riadó szimbolikája egyrészt nem homogén, másrészt többbizben gondolati elemek, reflexív részek törik szét a látomás egységét, fosztják meg a verset szuggesztivitásától. A két vers:

DIADALÉNEK

Legyőztem az átkot,
Kivívtam a pálmát
Az istenörömnnek
Örök tüze jár át.

Itt állok az élet
Napfényteli halmán,
Úr vagyok a lelkek
Roppant birodalmán.

Legyőztem az ádáz,
Az irigy erőket,
Úr vagyok a sorson,
Nem rettegem őket.

És járok az élet
Nagy, légi mezőin,
Szabadok a lelkék
Én hű követőim.

Úr vagyok a lángon,
Úr vagyok a vészen,
Az égi hatalmat
Kiküzdve merészen.

Főlszállok az égig,
Főlszállok a napba,
Megtürdik a lelkem
Bíborsugarakba'.

²² Zolnai Béla A látható nyelv című szellemes tanulmányában szembeállítja Komjáthy mondathasználatát Adyével és megállapítja, hogy míg Komjáthy stílusára a felkiáltó mondat – és frásjel szempontjából a felkiáltó jel – jellemző, Adyéra a ponttal ellátott, rendszerint kijelentő mondat. Zolnai azonban csak az általam középsőként felvett korszakot vette számításba, s úgy látszik, Komjáthynek a felkiáltó mondatokat egyre inkább kerülő utolsó szakasza elkerülte figyelmét.

Úr vagyok az időn,
Úr vagyok a téren,
Lelkemmél a mindent
Már játszva elérem.

Kivívtam az üdvöt
Legyőztem az ármányt,
Az eszme gyönyörnek
Örök tüze járt át.

Óh jertek utánam
Ti fénykeresők,
Már látom az égi,
A büszke tetőket!

RIADÓ

Eltörlöm a bűnök
Bánatteli poklát,
Szívembe e lángot
Az Istenek olták.

Beoltom a szívbe
A végtelen elvét
És fölzsabadítom
Az emberi elmét.

Földúlom a régi
Rozoga világot,
A baromi sárkány
Fejeire hágok.

Koldulva kegyelmét
Ne lesse az égnek,
De nézzen erősen
Szemébe a vésznek!

Inába szakadtan
Hadd hulljon a porba
A vétek, az átok,
A földre tiporva.

És törjön előre
Repüljön a napba,
Mindig sebesebben,
Mindig magasabbra!

Hadd hulljon a porba
Minden körülöttem,
Sáppadva, inogva,
Reszketve törötten!

Kitárom előtte
Az örök erőket,
Semmi se nyugózza
Az égbetörőket.

Legyőzöm az ádáz,
Az irigy erőket,
Kihívom a sorsot,
Nem rettegem őket.

Fényt szórok a szívbe,
Az eszme világát;
Föltépem a sírok
Kételyteli zárát.

Harapja a földet
A százkarú bálvány!
Feltűzöm az égre,
Az eszmeszivárványt.

Leszálok a mélybe,
Pokolba leszálok,
Leviszem az üdvöt,
A pompavilágot.

Feltűzöm az égre
A szellemi zászlót,
Bámulja az ellen
A messzeviláglót!

Leszálok a szívbe,
A szív fenekére,
Ragyogjon a lángja.
Ömöljön a vére!

Ömöljön a vérem,
Emésszen a lángja,
Szenvednem is édes
E büszke tusába'.

Eltörlöm a bűnök
Bánatteli poklát,
Szívembe e lángot
Az Istenek olták.

Ne bírja a földet
A szégyen, az átok!
Fölgyújtom a régi
Rozoga világot.

Azok közül a változások közül, melyek a szimbolizmus előnyomulása következtében Komjáthy mondathasználatában előállottak, érdemes még egyre utalni, mert ez a későbbi szimbolista, de még inkább az impresszionista mondathasználatnak jellegzetes elemévé vált. Ez pedig a versnek, vagy egy-egy kisebb versbeli egységnek, részletnek fél összetett mondattal, mégpedig az összetett mondatnak a második, a kötőszóval kezdődő felével való indítása. Az ilyen összetett mondat legtöbbször kapcsolatos, a felütő kötőszó pedig az és. Íme három verskezdet :

És szólt a démon :
Hogy mersz te boldog lenni
(És szólt a démon)

És szólt az Ősúr :
Én vagyok a világ.
(Az ősigé)

És megtaláltam őt
A tiszta fenékölt szeretőt.
(És megtaláltam őt)

A költő látomása ezáltal egyrészt mintegy nagy egység, mintegy kozmikus táguló látomás kiszakított része jelenik meg, másrészt mintegy rákényszeríti ez az alakzat az olvasóra a költő szemléletét, hiszen feltételezi, hogy az olvasó is ismeri az előzményt, mégpedig úgy ismeri, úgy ismerheti csak, mint a költő. S ezzel a költő szubjektív szemléletét, látomását, egyetemes érvényűvé tágítja és szuggerálja.

A költői látomás egyetemeségének sugallását szolgálja egy másik szófaj, a főnévi igenév rangemelkedése, használatának előtérbenyomulása is,²³ A költő azért, hogy a saját nagyon is szubjektív élményét a nyelv egyik legszemélytelenebb eszközére bizza, mintegy megfosztja élményét egyéni korlátozottságától, és ezzel egyetemessé növeli, mert hiszen ez a személytelen kifejezésforma nem csupán a költő személyiségét oldja magába, hanem minden más személy önállóságát is megszünteti.

Csak élni, élni mindörökké,
Nem válni soha lomha röggé,
Nem lenni gyáva semmivé,

²³ Dolgozatom egyik kitűnő lektora, T. Lovas Rózsa felhívta figyelmemet arra, hogy az ilyen infinitívus használat gyakorivá válása nem okvetlen a szimbolizmus hatásának tulajdonítható, hanem az indoeurópai nyelvek állandó befolyására is visszavezethető. Ezzel az igen valószínű véleménnyel teljesen egyetértek, ám nem látok közte és a magam felfogása között ellentmondást. Hiszen abban a korban, amelyben a nyelv fejlődésének a fókuszában már az irodalmi nyelv áll, az említett nyelvek hatásának szinte elsődleges eszközlői a különféle, az egész világirodalmon végighullámzó irányzatok lehetnek.

Csak élni, élni, sírni, égni
Egy örökléten át.

(Rohan a nap)

A szimbolizmus létrehozó okai között fontos helyet tölt be az élet elszürkülése, sivársága elleni lázadás. Ezért kísérője a szimbolizmusnak majd mindig az életkultusz. Minden bizonnyal ezzel függ össze Komjáthy stiliztikájának egy jellegzetesen szimbolista vonása: az erotikus képzetek, fogalmak szimbolikus használata. Alig hinné az ember, hogy ebben a nagyon is elvont, ezoterikus költészetben mennyi található belőlük. Kifejező értékük igen nagy, hiszen rajtuk keresztül a kevésbé intenzív érzésterületek lelki tartalmai egy nagyobb sugarú, személyesebb és intenzívebb érzésterület szimbólumaiba vetülhetnek át és jelenhetnek meg, fokozzák a költői látomás valósághitelét, intenzitását szemben a mindennapok sivár ürességével. A kék, a gyönyör, a mámor, a szerelem legkedvesebb szavai közé tartoznak; igaz ezek, — különösen az első három — még nem voltak a századvégén olyan határozottan erotikus hangulatúak, mint ma. Az élet szépségébe, győzelmes erejébe vetett hite szinte buja látomásokba lép elénk.

Párizk az állat, az élet ujjong,
Az örökös, az ósorgia foly,
Habzik az ósdüh, újongva zsbong,
Kavarog a kacaj és a sikoly.

(Új nyár)

Másutt meg:

Méla gyönyörtől reszket a nyárfa,
Tiszta szerelmet suttog a hárs,
Mélytűzű rózsák kéjbe lihegnek,
Boldogan érint társat a társ.

(Jelenések)

A világ megújítására érzett vágyát, a fogantatás tömör szép és erőteljes szimbólumával fejezi ki:

Teremtsük egymást váltig újjá
A végtelen időkön át,
Ölkezésünk hozza létre
A lelkek ragyogó sorát.

(Az ég)

Az erotikus szimbólumok használatával egy töről fakad a szimbolista költészet egy másik jellegzetessége, az egzotikus flóra és fauna, az egzotikus táj jelképként való felhasználása. Míg azonban az erotikus szimbólum a látomás által megjelenített igazi valóság intenzitásának, az utóbbiak inkább az élet gazdagságának, színes pompájának szuggerálását szolgálják. Ezekből az elemekből található Komjáthy költészetéből a legkevesebb, alig pár mindössze.

Ha örömet daloltam:
Rejtelmes, édes, rettegésbe
Tört minden álmatag levélke,
Sejtelmes, édes suttogásba
Merült az óriási pálma.

(Honvág)

Itt vagyok a mesék királya . . .

... Sebeimet bíbor takarja
Ringat a mámor puha karja,
Nagylevelű bizar virágok
Borítják el a pusztaságot.

(A porban csúsztam)

Néhány füledten buja tájvíziója pl. a Jelenések c. versének első felében arról tanúskodik azonban, hogy benne is élt már a lehetőség és igény ilyen elemek recepciójára.

A szimbolizmussal rendszerint együttjáró szélsőséges személyiség-kultusz, amely a költő magányosságérzésének korrelatívuma, szinte minden szimbolistában megszült egyfajta önbecézést, részvétet a maga magányossága, tragikumára iránt (a dekadenseknél nem egyszerűen valósággal narcisztikus öntetszelgésbe, kéjelgésbe fordult át ez a részvétel). Komjáthy-nál is találkozunk ezzel a vonással, ezzel a magamaga iránti részvéttel, amidőn pl. ilyen sorokat ír:

Jobb gondolkozni, elmerengeni
Szép, céltalan bús éltemen.

Mondjátok oh, hogy van-e dúsabb,
És van-e mégis nyomorultabb
E koldus gazdag földtekén
Miként az álmok fejedelme,
A vágyak óriása én?

(Kérdés)

És halkan járok ködruhában,
Ha lábam köztetek halad,
Pedig a roppant fényteherből
Szegény szívem majd megszakad.

(Hagyjatok élni)

Mindezek a nyelvi, stilisztikai sajátosságok elég meggyőzőek voltak talán annak igazolására, hogy Komjáthy valóban a szimbolizmus legközvetlenebb előkészítője, költészete csakugyan a szimbolizmus kezdeteit jelenti, a költő csakugyan a szimbolizmus kapui előtt áll. Hogy ez eszközöknek — s általában a szimbolizmus kifejezőeszközeinek — felhasználása milyen következményekkel járt a magyar nyelv történetében, azt mégcsak meg sem kísérelte nyelvtörténetünk megállapítani.²⁴ Nem tisztünk, nem feladatunk itt akárcsak érinteni is ezt a kérdést, merészség is lenne, s fölösleges is. Mégis legyen szabad egyetlen mozzanatra utalni.

A népies-nemzeti iskola, mint minden igazán jelentős irodalmi irány, a lehetőségek legszélső határáig kiaknáztta, kihasználta a nyelv kifejezőképességét. Ezzel együtt azonban az egyes nyelvi elemek helyét is pontosan kijelölte, használatuk körét megszabta, s ami számunkra legfontosabb, asszociációs képességük, erejük lehetőségük sugarát ezeknek megfelelően korlátozta, mérte ki, zárta le. Így az egyes elemeknek, szavaknak és mondatformáknak egyaránt nem csupán fogalmi-logikai, hanem hangulati tartalmát is megkötötte, megszabta.²⁵ Ezáltal ugyan a nyelvet rendkívül pontos kifejezőeszközzé fejlesztette, de egyúttal el is szűrkítette. Hiszen a legnagyobbak már kiaknáztak e nyelvhasználat nyújtotta szinte

²⁴ A magyar szimbolizmus nyelvi eszközeinek irodalma sajnálatosan kicsiny. Legteljesebb összefoglalás Szemere Gyula disszertációja Ady nyelvi stilisztikája. 1931.

²⁵ Jelentéstanában Gombocz is felhívja a figyelmet arra, hogy a nyelv művészi kifejezői képességeit gátlóan befolyásolhatja az asszociációk körét mereven lezáró racionális használat-meghatározottság.

minden lehetőséget, s eredményeik az irodalomnak az életben betöltött szerepe folytán paroljelenségekből langue jelenségekké váltak, s így a költő a maga nyelvi eszközeinek ez irány nyelvhasználatán belül már nem adhatta a parole jelenségek bélyegét.²⁶ Márpedig ez, úgy tetszik, elengedhetetlenül szükséges egy vers hiteléhez. A szimbolizmus egyik legfőbb eredménye éppen az, hogy egyes nyelvelemeknek, mindenekelőtt a szavaknak asszociációs sugarát messze kiterjesztette, s ezáltal azok hangulati gazdagságát sokszorososan meghatványozta s így új társítások, kapcsolatok s velük új egyéni nyelvhasználat útjait nyitotta meg.

Elég talán arra utalni, hogy egy szimbolista paradox jelzős szerkezetből mennyi hangulati elemmel gazdagodva kerül ki mind a jelzőül szolgáló melléknév, mind a jelzővel ellátott főnév. A »főnséges, átkos borzalom«, »az igazság démoni szerelme«, s hasonló szerkezetek tagjainak hangulati gazdagodását nem szükséges különösebben bizonyítani.

5

Ideje azonban, hogy visszatérjünk kiinduló kérdésünkhöz: jelenthet-e Komjáthyban a népies-nemzeti előtti stílusirányok tárából vett eszközökkel terhelt költészete előrelépést a magyar költészet nyelvi és stílus eszközeinek fejlődésében, s ha jelent, mit kell vélnünk az említett elemek használatáról. A kérdés első felére az eddigiek, úgy vélem, megadták a feleletet, és e felelet segítségével talán könnyen és röviden válaszolhatunk immár a kérdés második felére is.

Komjáthy szakított és szembefordult a nép-nemzeti iránnyal és új irányzat létrehozását tűzte ki céljául. Stílussteremtő törekvései az egyes részletekben, úgy tetszik, nem egyszer inkább ösztönösek voltak, mint tudatosak. E stílussteremtő törekvések folyamán társadalmi és irodalomtörténeti helyzetének, költői tehetsége arányának, költészete külső és belső tárgyi és alanyi meghatározóinak megfelelően a magyar irodalom következő irányzatának, a szimbolizmusnak csak a kezdeti stádiumát érthette el, csak víziói távolában láthatta az új irány diadalát, mint ahogy Mózes is csak távolból tekinthetett be vágyai ígéretföldjére, s éppen az említett tényezők magyarázzák meg azt is, hogy az új kifejezőmód, az új nyelvi és stílus-eszközök után kutatva a csakugyan új kifejezőformák helyett gyakran a nép-nemzeti irány előtti stílusirányok nyelvi és stílus eszközeit ragadta meg.

Ezek az eszközök két csoportra oszthatók: az elsőbe azok tartoznak, amelyeket csakugyan a nép-nemzeti előtti irányok stílusából vett a költő, amelyeket, mint már említettem, pálya- és nemzedéktársai is rendszeresen használtak, a másodikba pedig azok, amelyeket Komjáthy többé-kevésbé ezeknek a mintájára maga alkotott. Az első csoportba tartozók költészetének korai szakaszában rendkívül gyakoriak különösen azokban a versekben, amelyekben még ragaszkodik az objektív szemlélethez, s leíró, konstataáló vagy reflekszív jellegűek. Ezekben legtöbbször kortársaihoz hasonló Heinés-romantikus, szentimentális kész költői helyetsablonokat, érzelmi sémákat, formai kliséket használ fel. Ilyen például a Múltból, című verse, vagy a Régi rege c. ciklus néhány darabja. A későbbi korszakból pedig a Margit huum emlékkönyvébe című. Ime két versszak az elsőből:

Mosolygott rám sok szép leányajk,
Szeretkezém sok szép leánnyal,
Élvet kínált a lomb, a rózsa,
Sok titkos, édes pásztoróra, . . .

²⁶ F. -de Saussure szakkifejezéseit nem fordítottam magyarra, mert magyar megfelelőik használata — a langue-t nyelvnek, a parole-t beszédnek szokás magyarítani — szűkkörű is, ingadozó is, s nemzetközi viszonylatban is legtöbbször lefordíthatatlanul, eredeti alakjukban szokták alkalmazni őket.

De vége, vége! már nem vágyom
Pihenni puha rózságyon,
A rózsaláncot is letéptem,
Nem sorvadok már szolgakéjben.

A következő sorok pedig a Margit húgom emlékkönyvébe címűből valók.

A földön járj, s az égben ringasd fejedet
Gyanakvó légy a rossz, bizalmas jó iránt,
Szív tengerén hajózz, de szabjon ész irányt
Hajtóerőd az érzelem s kormányosod
A messzelátó mindig éber öntudat.
Csak boldogítani és ne boldogulni vágyj
És boldogságod léssen épp e tiszta vágy.

Igaz, gyakran még ezekben is feltűnik egy-egy szimbolikus elem, vizionárius részlet, mint pl. a Múltból c. vers második felében. De általában elmondhatjuk, hogy az ilyen versek tényleg nem jelentenek semmiféle előrelépést, vagy különbséget kortársaihoz képest, s ezek az elemek csakugyan azt igazolhatnák, hogy költészete megtorpanás, sőt visszafordulás. Ám a költészetére jellemző neologizmusok nem az első, hanem a második csoportba, s ami ezzel általában egyet jelent, nagyobbrészt költészetének második, kései korszakához tartoznak. Ezek pedig — rendszerint különös szóösszetételek — elsősorban éppen vizionárius verseiben fordulnak elő, mint a látomás szuggerálására szolgáló újszerű, ill. újszerűnek vélt eszközök, mint a látomás új, szubjektív szintézisében létrejött fogalmak, szimbólumok kifejezői.

Szimbolista stíuselemeinek ikertestvérei ezek tehát, s jöllehet alkotásmódjuk, hangulatuk, alakjuk igen gyakran a nép-nemzeti korszak előtti stílusokba utalja őket, s — bármilyen paradoxul hangozzék is, — tulajdonképpen éppen úgy egy új stílusirány kereséséről, első megjelenéséről, a magyar irodalomban bekövetkezett szemlélet- és stílusváltozásról tanúskodnak ezek is, mint költészetének szimbolista elemei. Míg azonban ez utóbbiak az Adyhoz vezető út építőköveivé váltak, az előbbieket szükségszerűen kihullottak a magyar költői nyelv tárából, s míg az utóbbiak erős költői tehetsége mellett bizonyítanak, az előbbieket tehetségének gyengéiről, korlátairól vallanak. Együtt a két elemfajta költészetének rendkívül jellegzetes kétarcúságáról beszél.

Mindent összevéve, tény tehát az, hogy Komjáthy költészete fordulatot jelent a magyar líra s a magyar stílustörténet fejlődésében. Ám ez nem vezethet semmiféle »irodalmi rangemelésre« vagy »átszínezésre«. Komjáthy műve irodalmunknak csupán másod vonalába tartozik, jöllehet tehetsége szerencsésebb körülmények között az elsők között jelölhetett volna neki helyet, s ennek a kezdődő szimbolizmusnak legalább annyi fonala vezet az irracionális, a dekadencia, a misztika és mítosz felé, mint amennyi a magyar költészet fejlődésének progresszív irányába. Minderről azonban nem feladatunk szólni, Komlós Aladár szép kismonográfiája megadta a feleletet e kérdésekre.